

שומת אדם והיקש לקרקעות / עבד עיברי או עבד כנעני

לע"נ מור מרן זצ"ל

בגמ' סנהדרין טו' ע"א שנינו "ואדם כיוצא בהם (כיוצא בקרקעות שפדייתם בי') מקשה ע"ז הגמ' אדם מי קדוש אמר ר' אבהו באומר באומר דמי עלי דתניא האומר דמי עלי שמין אותו כעבד הנמכר בשוק ועבד אתקש לקרקעות וכו'".
 כדברי הגמ' הכא מוצאים אנו גם בגמ' מגילה כג' ע"ב אך שם מוסיפה הגמ' גם את המקור לכך שעבדים הוקשו לקרקעות דכתיב (ויקרא כה) "והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה".

לכאוי חזינן במפורש דבשני המקומות מקשרת הגמ' בין היקש עבד לקרקעות לבין שומה כעבד (וכן יעויין עוד דכך משמע בפ' מדברי השפ"א במגילה שם). וצריכי הדברים באור, ועוד בשני נושאים אלו טעונים הדברים בדיקה באיזה עבד מיירי האם בכנעני בדווקא או שמא גם בעבד עברי.

והנה נגעו בדבר רש"י ותוס' שם במגילה דשם לכאוי מיירי לאורך כל דברי הסוגיא, גם לגבי השומא וגם לגבי ההיקש בעבד עברי. אך נראה דלמסקנה לשי' רש"י מיירי בע"כ דווקא, אלא רק בשאלה ההו"א היתה לגבי עברי וכן נראה מתוס' שם בכ"מ ובדברי המהרש"א שם על דברי התוס' הדברים ברורים וז"ל "שהרי אף ששמין אותו כע"כ אלא דבן חורין האומר דמי עלי כיון דשמין אותו כע"כ מקשינן ליה לקרקעות" וכ"נ מדברי התוס' בסוגיין בסו"ד "א"נ הכא פריך אליבא דרב דאמר (גיטין לח:): המקדיש עבדו יצא לחירות" וזה מיירי בע"כ. א"כ כבר עמדו בד"ז שאנו דנים בו קדמונים ואפשר מדבריהם להבין דמיירי בע"כ אך אפשר בדוחק להעמיד נמי כע"ע אך בזה צריך להדחק.

בגמ' קידושין ז' ע"א אמרינן "בעי רבא הילך מנה ואקדש אני לך וכו' מקודשת א"ל א"כ הו"ל נכסים שיש להם אחריות נקנין עם נכסים שאין להם אחריות ואנן איפכא תנן וכו'". עיי"ש. ובתוד"ה א"כ: "פ"י בקונטרס דאדם הוקש לקרקעות וכו' וקשה דההוא קרא כתיב בעבד אבל ב"ח לא אתקש אלא דווקא בדמי עלי לפי ששמין אותו כעבד וכו'".
 א"כ חזינן בפ"י דפליגי בה רש"י ותוס' אי כל אדם הוקש לקרקעות או דוקא ע"כ (וכ"ה בשאר ראשונים, רשב"א וריטב"א מגילה כג' ע"ב וכן לענין גלגול שבועה על עבדים – שבועות מה ע"ב ושם ברשב"א דמקישנן רק בע"כ).

לפי דברים אלו ממילא הגמ' בסנהדרין יכולה להתפרש בשני אופנים לגבי הנקודה של היקש לקרקעות גם מצד ע"ע וגם מצד ע"כ. (אך לפי הצד שכל אדם הוקש לקרקעות

צ"ב מ"ט אמר' כדר' אבהו הרי אי קי"ל דגם ע"ע הוקש אז ממילא הוי כקרקע וצריך י' ללא הטעם של דמי עלי וכו' וצ"ע).

[בתשובות רע"א סי' קא' (וכ"ה בשו"ע יו"ד סי' ו' סעי' ב' בהגהה) דן על הא דנפסק שם בשו"ע "השוחרט בדבר המחובר לקרקע או לגוף, כגון ציפורן וכן המחוברין בבהמה שחיתתו פסולה" דהא דפסלין ציפורן הוי מטעם שהוא כמחובר ודילמא הוי בציפורן האדם דאדם הוקש לקרקעות וקרא דוהתנחלתם אותם אף דבע"כ כתיב מ"מ ילפינן מיניה אדם דעלמא דל"ש, א"כ מאין פסיקא לן דשוחרט בציפורן המחובר בבהמה דפסול", וע"ש. א"כ חזינן דאף ב"ח הוקש בדברים מסויימים לקרקע – (ולגבי מליקה דשרי בציפורן המחוברת לאדם יעויין בגמ' חולין כ' ע"א). וכן מצינו באו"ש על הא דפסק הר"מ בפ"א מהל' גירושין ה"ו "מנין שלא יהא מחוסר מעשה אחר כתיבתו שנא' וכתב ונתן וכו' יצא דבר שמחוסר קציצה אחר הכתיבה וכו' וכן אם כתב במחובר אע"פ שחתמו בו העדים אחר שתלשו ונתנו לה אינו גט". וז"ל "ובאמת לאחר העיון עמדתי על הגדר הברור דהך דחשיבי עבדים כקרקע הוא דווקא למילי דתלינן בממון ובחשיבות ממון, חשובים עבדים כמו קרקע ולזה בהונאה ומעילה וכו' אבל במידי דאינו תלוי בממון וכו' כמו הכשר ושחיטה שזה ענין דתיי (מושג שצריך להגדירו ואין כאן המקום) וכו', לא הוי אדם כמו קרקע וכו' (כנראה דבזה מתורצת גם קושית רע"א הנז' לעיל).

בב"מ נו' ע"א אמרינן "אלו דברים שאין להם העבדים והשטרות והקרקעות וכו' ומבואר שם בגמ' דבעבד ליכא הונאה משום שהוקש לקרקעות וקרקע אינו דבר הנקנה מיד ליד ונא' (ויקרא כה) "או קנה מיד עמיתך".

ונפסק בשו"ע חו"מ סי' רכ"ז סעי' ל"ג "השוחר את חבירו לעשות עמו בין בקרקע בין מטלטלין אין לו הונאה מפני שהוא כקונה אותו לזמן ועבדים אין בהם הונאה" עכ"ל ושם בש"ך ס"ק י"ט כתי' וז"ל "אע"ג דוהתנחלתם הנ"ל בעבדים כנעניים הוא דכתיב מ"מ זה שהשכיר נפשו כפועל שם עבד עליו" וכ"ה שם בסמ"ע ס"ק ס' וביאר שם הגר"א בהגהותיו אות מ"ח וז"ל "אע"ג דעבדים שאמרו שם יצאו עבדים שהוקשו לקרקעות היינו עבד כנעני מ"מ עבד עברי נמי דומה לקרקע כמש"כ בפ"א דקידושין כ"ח ע"א" עכ"ל.

קושייתם של הפוסקים אחת היא שהרי קי"ל דרק ע"כ הוקש לקרקעות ופועל זה עברי הוא, א"כ מ"ט לית ביה הונאה? אז הסמ"ע והש"ך תירצו דאף על פי כן שם עבד עליו, והגר"א תירץ דגם עבד עברי דומה (ושמא גם הוקש) לדברים מסויימים לקרקע כמו ע"כ. (יעוין בזה גם בתרומת הדשן סי' שי"ח). [הר"מ פסק די"ז בפ"ג מהל' מכירה ה"טו, וגבי קבלן פסק שם בהי"ח דיש בו הונאה וצריך להבין מ"ט, וביאר שם מרן הרב שך שליט"א באבי עזרי באריכות, שלכאורה קשה דהטעם הכא כלל לא מהא דהוקש לקרקעות אלא משום דהמכירה של הפועל אינה כדרך מו"מ אלא חידוש ומימלא לא הוי דבר המטלטל וגופו ממון דהוא הגורם לכך שתהיה הונאה, והוא דווקא כדרך המכירה הרגילה לפי"ז גם קניין בפועל הרי קונה אותו לזמן כמש"כ בשו"ע ומימלא הוא אינו חפץ הנמכר ולכן לית ביה הונאה, משא"כ בקבלן דקאי המלאכה והוא נמכר כדרך מו"מ

ממילא הוה דבר המטלטל וגופו ממון ומשו"ה איכא הונאה - ויעו"ש בהמשך דבריו ולפי"ז דברי נ"כ השו"ע ליכא ואכהמ"ל.

ראייתו של הגר"א מקידושין כח' ע"א דגבי גלגול שבועה אמרינן "אמר רבא השבע לי שלא נמכרת לי בע"ע האי טענתא מעלייתא היא, ממונא אית ליה גביה. רבא לטעמיה דאמר רבא ע"ע גופו קנוי אי הכי היינו קרקע וכו'" א"כ חזינן דלמ"ד ע"ע גופו קנוי (ונראה דהכי קי"ל, ועי' בקידושין טז' ע"א) ע"ע גם הוא כקרקע (יעו"ש בר"ן שע"ג הרי"ף דף יא' ע"ב בדפי הרי"ף).

א"כ חזינן עד השתא דלתוס' הוקש לקרקעות ע"כ בדווקא, ולרש"י אפשר לומר דס"ל דהוי גם בעבד עברי, וכן משמע מהא דנפסק בסי' רכז' ומבואר בדברי הגר"א. והנה בב"ק פג' ע"ב אמרינן במשנה "החובל בחבירו חייב עליו משום חמשה דברים בנזק וכו' בנזק כיצד סימא את עינו קטע את ידו שיבר את רגלו רואין אותו כאילו הוא עבד נמכר בשוק ושמין כמה היה יפה וכמה הוא יפה וכו'".

ופירש"י: "כמה הוא יפה שהרי הזיקו והפסידו ממון זה, שאם היה נצרך היה מוכר עצמו בעבד עברי". א"כ חזינן לכאוי מדברי רש"י ששמין כעבד עצמו בעבד עברי". א"כ חזינן לכאוי מדברי רש"י ששמין כעבד הנמכר בשוק הכא, הוי בעבד עברי, וכן הוא בנמוק"י על אתר. ומאידך הרא"ש פסק דשמין כעבד הנמכר בשוק דהכא, הוי בעבד כנעני, וצריך להבין מחלוקתם. ושי' הר"מ בפ"א חובל ומזיק ה"ב דאינו מחלק אלא נוקט לשו' המשנה. רש"י לש': לכאוי דכמו שבעבד שהוקש לקרקעות הוי בע"ע נמי, גם שומא הוי בע"ע.

בשו"ע חו"מ סי' תכ' סעי' ט"ו פסק וז"ל: "כיצד משערים הה' דברים - נזק אם חסרו איבר או חבל חבורה שאין סופה לחזור שמין אותו כאילו הוא עבד נמכר השוק וכו'". ושם בסמ"ע ס"ק ט"ז הביא מח' הרש"י הנמוק"י, והרא"ש. ושם בהגהות הגר"א אות כ' י"ר"ל עבד כנעני שאין דמים לע"ע וערש"י בב"ב יג' ע"א ד"ה ה"ג", עכ"ל. א"כ הגר"א נוקט מפורש שהסבר מה שנפסק בשו"ע ששמין כעבד הוי כע"כ. ואי אמרינן דההיקש לקרקעות והשומא חד הם אז גם גם ההיקש צריך להיות לע"כ דווקא וחזינן דשי' רש"י דאינו כן אלא אפשר דהוי גם בע"ע, טפי קשיא לפי סו"ד - שראייתו היא מדברי רש"י עצמו בב"ב יג' ע"א דהתם בעינן דינא דגוד או אגוד גבי מי שחציו עבד וחציו בן חורין אומר רש"י "שאני הכא דאגוד איכא גוד ליכא העבד יכול לקנות עצמו וליצא לחרות אבל העבד אינו יכול לומר לרבו קנה חלקי - שאין דמים לבן חורין שאין ע"ע נמכר אלא לשש"י (מילותיו האחרונות של רש"י הכא מהוות חלק מסיבת מחלוקתו של הרא"ש דלעיל). א"כ רש"י גופי' כתי' דא"א לשום כמו ע"ע (ודאי כך הבינו הגר"א) ואיך כמש"כ לעיל, רש"י לומד שאפשר להקיש ע"ע לקרקע - (אי שומא והקשה חד הם - וכ"כ מסוגיין).

ושמא אם נבין את מחלוקת רש"י והרא"ש נוכל לתרץ ולהבין דבר זה.

הפילפולא חריפתא שעל גבי הרא"ש שם, הסביר את סברת הרא"ש שמכיוון שהנזק הוא עולמי, אז השומא והתשלום ג"כ צריכים להיות בעבד שנמכר עולמית, וא"א למכור עצמו לעבד עברי אלא לשש. וא"ת שנחלק את מספר שניו הנותרות לשש וכמה פעמים שיצא נכפילם בכמה שיכול לימכר ואז כן הוי לכאורה לעולם - אך זה ודאי אינו מכמה

טעמים: א. דיהא הרבה יותר מנזקו, משום שכל מכירה מתוספת למכירה הקודמת. ב. משום שהממון והערך שיקבלו עליו במכירה הראשונה או השני לשש אינו אותו ערך שיקבלו במכירה העשירית שהרי אז לכאוף כבר יהיה זקן ועוד סיבות. לכן יש בזה סיבות וקושיות נוספות, וממילא לא שייך שנשום בע"ע וימכור עצמו לכל השש שנשאר בחייו. ועי"ש דאיכא עוד טעמים. אך לפי סברא זו בדברי הרא"ש צריך להבין סברת רש"י. ושמא סברתו לפי"ז היא שמכיון שמונע ממנו את היכולת למכור עצמו לע"ע ולהרויח כסף אז על אף כל הקושיות שהקשי לעיל, זה מה שמפסידו, אז לפי"ז צריך לשום וזה בע"ע. ונראה דגם סברא זו בדברי רש"י דחיקה היא. ועוד טעם, שדברי הפילפולא חריפתא אינם נראין לכאורה הוי, ממש"כ הרא"ש גופא שאיירי נמי בשיבר רגלו ובדרך כלל זה לא הוי נזק לתמיד ולעולם, א"כ בזה לא שייכת סברתו. (קושיא זו אינה קשה מלשון השו"ע דשם דייק וכת' דווקא נזק שאין סופו לחזור).

לפי דרך זו יכולנו לתרץ ולומר דדווקא התם שצריך את הטעם של יכול למכור עצמו בע"ע אז השומא היא בהכי אבל בכ"מ אפי' בגמי' דידן הוי בע"כ והכל א"ש. אך ממילא נדחה פי' זה של הפילפולא חריפתא ומשו"ה נראה דעדיף לתרץ באופן אחר. דרך נוספת שאפשר להסביר מחלוקתם היא שאפשר לומר כמש"כ בים של שלמה שם בב"ק פג' ע"ב דרש"י והרא"ש כלל לא פליגי וגם רש"י סבירא ליה דשמין בע"כ ומה שכתב רש"י שיכול למכור עצמו בע"ע היינו וז"ל: "אלא מפרש מה הזיקו ביד זה שנחסר וכו"ו כלו' רש"י רק בא להגדיר את הנזק ולא איך שמין, ובאמת מודה דשמין כע"כ ולפי"ז א"ש גם סוגיין.

אך אפשר להסביר בדרך שלישית (ובזה תתורץ ג"כ קושיתנו) כמש"כ בקונטרסי שעורים לגאון הרב ישראל גוסטמאן זצ"ל. דיש ב' דינים בתשלום החבילה: א. שהתשלום הוא דין נוסף לכל נזקי ממון וחוף מהשומא ישנו גם הפסד ממון וכמו שבכל נזקי ממון הניזק הוא גורם השומא (בלי להיכנס למח' האם במזיק שיימין או בניזק שיימין דאין כאן מקומו) כך גם כאן בניזק והוא זה שמפסיד ממון אז חוף משומא רגילה ישנו דין שהוא המפסיד, אז בו צריך לשומו כע"ע וזהו ש"י רש"י. ואולם יש דין נוסף והוא ב'. שיש כאן בהיזק אדם בחבירו דין מחודש של תשלומין ששונה ומיוחד משאר נז"מ ומה שאמרו שרואין אותו כעבד הנמכר בשוק לא הוי ההיזק אלא שומא בעלמא ואז שפיר אפשר לשומו כעבד כנעני.

ושמא זו גם כוונת הרב מבריסק במשנה ריש ערכין דשם אמרינן ברש"י "נדר דמי עלי ושמים אותו כעבד הנמכר בשוק דנראה דהסברו שם הוא כהסברנו הוא עי"ש. ממילא דווקא התם השומא בע"ע לרש"י מהטעם הנז' לעיל אבל בכל מקום יודה רש"י דהשומא בעבד כנעני, דהכא יש טעם שמכריח לשומו כע"ע ואז ממילא אפשר גם להקיש לקרקע בע"ע. אבל בכל מקום שרש"י מודה דהוי בע"כ השומא אז גם ההיקש הוא בע"כ. וא"ת שמ"ט לא נאמר שההיקש לקרקעות הוא בע"ע והוא יכריח את השומא בכ"מ (לשי' רש"י) להיות בע"ע כמו שבהחובל יש מה שמכריח שיהא דווקא בע"ע. ואינו קשה כלל משום דאם יש אפשרות נוספת להקיש והוא בע"כ א"כ אין הכרח לומר שהשומא תהיה בע"ע, כלומר אם ההכרח תלוי בהיקש אז אפשר גם בע"ע וגם בע"כ וממילא אין

הכרח, אלא ההכרח צריך להיות בגורם הנוסף דווקא שיכריח ללמוד בע"ע אבל אם אינו כן אז שמין בכ"מ בע"כ. וממילא בהחובל כמו שהסברנו רש"י מוכרח להסביר בע"ע ומשכ"ב ב"ב יג' ע"א דאין דמים הוא כאשר אין הכרח באמת שמין בע"כ. וממילא גם גבי הונאה דיש הכרח שאינו מטלטל וגופו ממון אז אפ"ל דהוי כע"ע.

השתא לפי"ז צריך באור בקצוה"ח סי' תכ' דהסוגיא דקידושין ז' ע"א. והסוגיא דב"ק פג' ע"ב והסוגיא בסנהדרין טו' ע"ב: חד הם. (ולפמשי"כ בשפ"א במגילה כג' ע"ב דרק מגילה וסנהדרין וב"ק מקבילות נראה דצ"ב) וז"ל: "והנה לשי רש"י דנישום כע"ע ומשום דישראל אינו נישום כעבד כנעני א"כ הא נמי דאמרינן בסנהדרין טו' ע"ב: גבי דמי עלי דשמין אותו כעבד ע"ש היינו נמי כעבד עברי וא"כ וכו". ועי"ש. ולפמשי"כ דבריו צריכים באור שהרי חילקנו בין הסוגיות דב"ק וב"ב ואכהמ"ל.